

Zapojení dětí: Norské zkušenosti a praxe

Tor Slettebbø

Norské služby ochrany dětí (CPS) zahrnují zákonem stanovené služby na ochranu dětí před týráním a zanedbáváním, ale kromě toho se tím myslí také služby pracující ve prospěch dětí a rodin s dětmi. Termín „ochrana dětí“ je do jisté míry zavádějící, protože tyto služby jsou značným způsobem zaměřeny na celou rodinu, a proto by se tyto služby daly popsat jako „služby sociálně právní ochrany dětí“. V Norsku se CPS poskytuje dětem až do dovršení 18 let věku, ale na dobrovolné bázi lze tyto služby poskytovat až do 23 let a zajišťovat různé zásahy v rámci následné péče.

Tento článek popisuje práva dětí podílet se na svých kontaktech s CPS. Co označujeme termínem participace či zapojení? Podívejme se na některé zkušenosti s participací dětí v různých fázích případu řešeného CPS.

Právo dětí na participaci při kontaktu s CPS

V roce 2003 byla do zákona na ochranu dětí z roku 1992 přidána Úmluva o právech dítěte. Bylo ustanoveno, že děti starší sedmi let a také mladší děti, které jsou schopny formulovat vlastní názory, mají být vyslechnuty a jejich názorům je nutné přiřadit příslušnou vážnost. Toto právo obsahuje tři hlavní prvky: 1) Děti obdrží informace. 2) Děti získají příležitost vyjádřit svůj názor dříve, než bude přijato rozhodnutí. 3) Názory dětí jsou zváženy a je jim přiřazena vážnost v závislosti na jejich věku a vyspělosti.

Děti starší 15 let a děti, které plně rozumí rozhodované záležitosti, mají plně nezávislá procesní práva. Děti mladší 15 let mohou obdržet procesní práva v určitých případech, například pokud se jedná o děti s poruchami chování nebo děti, které se staly obětí kuplířství (Zákon o ochraně dětí, část 6.3).

Spolu s principem „nejlepších zájmů dítěte“ by dítě mělo dostat příležitost participovat a na dialog s dítětem by měl být kladen velký důraz. Děti v péči mohou být při kontaktu s CPS doprovázeny osobou, které důvěřují (Zákon o ochraně dětí, část 4.1).

Co označuje termín participace?

Participace neboli zapojení není termín s jediným přijímaným významem, ale bývá často chápán jako individuální participace, tedy zapojení konkrétního dítěte do procesu s cílem ovlivnit poskytnutí služby nebo rozhodnutí v daném konkrétním případě. Participaci lze také popsat kolektivně, kdy je cílem vyvinout a vylepšit služby obecně, přičemž je cílem zlepšit služby pro všechny osoby ve stejné situaci (Seim and Slettebø, 2011). Právě cíl nebo záměr rozhoduje o tom, zda má být akt participace individuální nebo kolektivní.

Za účelem vyhodnocení míry, do které se mohou děti zapojit, byly vypracovány různé analytické nástroje. Velká část práce je založena na Arnsteinově práci (1969) „Osm příček na žebříku participace občanů“ (Eight rungs on the ladder of citizen participation), ve které je popsáno, že úroveň participace závisí na kontinuu začínajícího u vyslechnutí uživatelů služby a pokračujícího přes konzultace a poskytování poradenství, díky kterému se pak občané mohou zapojit do rozhodovacího procesu na partnerské úrovni a mají možnost rozhodovací proces ovlivňovat a řídit.

V roce 1992 Roger Hart vyvinul svůj „participační žebřík“, ve kterém jsou Arnsteinovy modely adaptovány pro potřeby dětí. Jedná se o pomocný nástroj pro lékaře, kterým pomáhá zkoumat různé aspekty participačního procesu. Na základě Úmluvy OSN o právech dítěte Harry Shier (2001) vyvinul alternativní model založený na pěti úrovních participace: 1. Děti jsou vyslechnuty. 2. Děti jsou podpořeny při vyjadřování svých názorů. 3. Názory dětí jsou brány v potaz. 4. Děti jsou zapojeny do rozhodovacích procesů. 5. Děti se podílí v rozhodovacím procesu na moci a zodpovědnosti.

V nedávné době došlo k uznání, že participace dětí v řízeních musí být více „přátelská k dětem“ (Willumsen and Skivenes, 2005). Aby byly procesy inkluzivnější a efektivnější, je nutné participaci považovat za proces, nikoli za jednorázovou událost (Vis, Holtan a Thomas, 2012). Strandbu (2004) navrhuje, aby byl tento proces charakterizován pěti hlavními kroky: Dítě by mělo získat (1) potřebné informace nutné k (2) utvoření názoru, který bude muset být (3) vyjádřen ve vhodném prostředí, aby mohl být (4) brán v potaz při rozhodování, načež (5) výsledek bude vysvětlen dítěti.

Zkušenosti dětí s participací

Důležitost participace dětí zdůrazňovaly různé studie, obzvláště pak v případech dětí svěřených do náhradní péče. Při pohledu do mezinárodní literatury vidíme, že participace napomáhá dětem cítit zapojení a zodpovědnost za přijatá rozhodnutí, může zvýšit jejich sebevědomí, souvisí se zvýšeným pocitem mistrovství a kontroly a v případě zvážení dětských pohledů a přání mohou být výsledné intervence brány vážněji a tím pádem být efektivnější (Bijleveld, Dedding and Bunders-Aelen, 2013).

Navzdory skutečnosti, že je participace dětí dle nařízení v norském zákoně na ochranu dětí povinná, výzkumy ukazují, že zapojení dětí není v praxi tak snadné implementovat (Oppedal, 1997, Follesø, 2004, Strandbu, 2004, Gording Stang, 2007, Seim, 2007, Larsen, 2011, Vis a Thomas, 2013). Negativní zkušenosti dětí s participací jsou dobře zdokumentovány i v mezinárodním žebříčku (Gallagher, Smith a Wilkinson, 2012). Tyto studie ukazují, že děti mají jen omezené příležitosti k zapojení do rozhodovacího procesu v záležitostech týkajících se jejich životů. Často tvrdí, že nejsou o CPS dobře informovány, neví, co se děje, neví, proč jsou v kontaktu s CPS a netuší, jaké změny je v životě čekají. Některé děti mají sice pocit, že je jim nasloucháno, často ale mají pocit, že se na rozhodování stejně nijak nepodílí. Jejich názory nemají hodnotu a nejedná se dle nich. Děti často hlásí, že mají nedostatečné příležitosti k vyjádření pohledů na záležitosti, které jsou pro ně důležité, to znamená, nemohou si vybrat svého sociálního pracovníka, ale je jim dovoleno ovlivňovat triviální záležitosti. Děti jsou často nespokojené s možností rozhodovat o míře kontaktu s rodiči, sourozenci a příbuznými.

Různé studie poukazují, že příčiny bariér v participaci a nezapojení dětí tkví v závažnosti případu a přáním chránit dítě před další újmou, názorem, že děti jsou zranitelné a nemohou převzít zodpovědnost, která se s participací pojí, nedostatečnými komunikačními dovednostmi profesionálů, potížích při navazování dobrých vztahů mezi pracovníkem a dítětem, přílišné vytíženosti pracovníků, existujícím podstavu a dalších strukturálních, organizačních a kulturních problémech (Bijleveld et al, 2013). Christiansen (2012) navíc tvrdí, že profesionálové děti nezapojují proto, že jejich názory nebudou mít vliv na přijatá rozhodnutí, například v soudních řízeních. Zapojení dětí může být ovlivněno také vlivem rodičů, kteří mohou zamezit kontaktu s CPS při dobrovolném čerpání služeb v

místě bydliště. V takovýchto případech CPS musí otevřít nové vyšetřování, aby se opět dostalo do kontaktu s dítětem.

Nové iniciativy pro zvýšení míry participace dětí

V reakci na výzvu v podobě zvyšování participace dětí Ministerstvo dětí, rovnosti a sociální inkluze vyvinulo novou sadu oficiálních pokynů týkajících se zapojení dětí a způsobu posílení jejich zapojení (BLD: Forskrift om medvirkning og tillitsperson av 1.6.2014, „Pokyny pro participaci a důvěryhodná osoba“.)

Pokyny kladou důraz na skutečnost, že participace by měla posilovat perspektivu dítěte a zajišťovat rozhodnutí ve prospěch nejlepších zájmů dítěte. Participace by měla posilovat pozici dítěte a zajišťovat lepší právní spravedlnost.

Pokyny podtrhují, že dítě by mělo dostat adekvátní a vhodné informace a mělo by mít možnost své názory volně vyjadřovat. Děti by měly být vyslechnuty a jejich názory by měly být brány v potaz s ohledem na jejich věk a vyspělost. V pokynech se také uvádí, že dítě by mělo mít možnost vyjádřit své názory a preference prostřednictvím verbální i neverbální komunikace. V aktu participace by mělo být respektováno etické, náboženské, kulturní a jazykové pozadí dítěte.

CPS by mělo dítě informovat co možná nejdříve o tom, kde může smysluplně vyjádřit svůj názor k probíhajícím jednáním, o tom, jaké jsou dostupné služby, jaká jsou jejich práva a možné volby a o přijímaných rozhodnutích a jejich důsledcích. Participace dítěte by měla být průběžným procesem a měla by být k dispozici pro všechny záležitosti, které se dítěte týkají. Zapojení ale není pro dítě povinností.

Proces participace by se měl odehrávat v bezpečné atmosféře a v souladu s věkem a vyspělostí dítěte. Orgány by měly s dítětem vést průběžný dialog. Zvláštní pozornost je nutné v souvislosti s porozuměním a vyjadřováním názorů na rozhodovací proces věnovat dětem se zvláštními potřebami, například dětem s poznávacími obtížemi. Pohled a názory dítěte by měly být zahrnuty do vyhodnocení nejlepších zájmů dítěte. Děti by také měly být informovány o přijatých rozhodnutích a způsobu, jakým se k nim dospělo.

Ve formálních jednáních by CPS mělo zdokumentovat způsob participace dítěte, to, zda dítě dostalo příležitost se zapojit, jak a zda dítě vyjádřilo názor na řešené záležitosti.

Přítomnost důvěryhodné osoby má za cíl zajistit dítěti pocit bezpečí, který mu umožní svobodněji vyjadřovat vlastní názory. Děti by měly být informovány o této možnosti již v rané fázi jednání. Dítě si vybírá důvěryhodnou osobu samo. Tato osoba by pak měla být starší 18 let. Tuto zodpovědnost nesmí přejímat rodiče, kteří mají dítě v péči, a CPS má právo odmítnout jmenování osob, které by mohly ublížit nejlepšímu zájmu dítěte. Důvěryhodná osoba by měla dítě podporovat a zajistit, aby došlo k předání pohledu a zkušeností dítěte na danou záležitost, a měla by dítěti pomoci vyjádřit svůj názor.

CPS by měla udržovat spojení s důvěryhodnou osobou a usnadňovat jí plnění své role. CPS by měla zdokumentovat, že dítě dostalo informaci o možnosti mít důvěryhodnou osobu a vzít ji s sebou. CPS důvěryhodnou osobu nijak nezaměstnává ani neřídí a neposkytuje jí za odvedenou práci finanční kompenzaci. Důvěryhodná osoba by měla podepsat dohodu o důvěrnosti předloženou CPS a musí být schopna předložit čistý výpis z rejstříku trestů. Tyto nové pokyny byly implementovány, ale k jejich vyhodnocení zatím nedošlo.

Další doporučení

Podle výše uvedeného výzkumu by měla být zvažena některá doporučení tak, aby došlo ke zvýšení zapojení dětí do služeb ochrany dítěte:

- Dítě by mělo být zapojeno v počátečních i dalších fázích kontaktu, od doporučení, vyhodnocení, zásahu (služby poskytované doma i péče poskytovaná mimo domov), následné péči i při vyhodnocení kontaktu dítěte s CPS. Pro každý případ by měl být vypracován plán akcí. Dítě by mělo hrát při sepisování jednotlivých plánů aktivní roli.
- Dítě by mělo získat podstatné informace o jednání CPS, o možných službách, organizaci služeb a postupu při stížnostech a mělo by mít příležitost aktivně se podílet na rozhodovacím procesu. V tomto ohledu je při rozhodovacím procesu užitečné využít rodinných skupinových konferencí.

- CPS by mělo informovat o cílech, procesu a možných důsledcích zapojení dítěte a zajistit vykonání participace za podmínek, které si dítě určí.
- Dítě by mělo být vždy informováno o provedených rozhodnutích, jejich důsledcích a důvodech.
- Použitý ústní i písemný projev by měl být neformální, osobní a bez profesionálního žargonu. Dítě by mělo být oslovováno jménem.
- Dlouhodobé osobní vztahy se sociálním pracovníkem jsou velmi důležité. Dítě se s pracovníkem musí scházet samotné, bez přítomnosti rodičů, pěstounů a dalších profesionálů. Dítě by mělo mít možnost sociálního pracovníka vyměnit, pokud si osobnostně nesusobí.
- Dítě by mělo dostat na vybranou, kde se chce se svým sociálním pracovníkem setkávat. K vybudování důvěry a získávání informací, obzvláště v případě malých dětí, je velmi důležité vykonávat kreativní činnosti.
- Dítě by mělo být informováno o plánu schůzek a připraveno na něj. Také musí mít příležitost si schůzky vyhodnotit. Mnoho dětí potřebuje pomoc s vyjádřením názorů ještě před schůzkami.
- Schůzky by měly být organizovány v prostředí přátelském pro děti. Dítě si musí mít možnost vybrat místo schůzky, způsob sezení na schůzce, počet přítomných dospělých profesionálů, jazyk atd.
- Dítě by mělo dostat možnost vzít si s sebou důvěryhodnou osobu, která jej na schůzce se sociálním pracovníkem a dalšími profesionály doprovodí.
- Dítěti je nutné psát jazykem, který je dítě schopno pochopit, a to nejlépe neformálně a přátelsky.
- Dětský popis problémů a názorů by měl být ve všech dokumentech uveden doslovně.

Abychom uspěli při zvýšení participace dětí ve službách na ochranu dítěte, je nutné přijmout několik opatření. Ze všeho nejdříve musí vzniknout jasné zákony týkající se práv dětí se zahrnutými pravidly stanovenými Úmluvou o právech dítěte. Zapotřebí jsou také pokyny pro zapojení dětí v jednotlivých fázích jednání. Sociální pracovníci, další profesionálové a zástupci justičního systému musí projít školením, aby věděli, jak mají aktivní účast dětí zajistit. Profesionálové se pak také musí naučit zvláštním komunikačním dovednostem, aby byli schopni jednat s malými dětmi. Pro děti v kontaktu s CPS musí také vzniknout uživatelská organizace, která bude předávat jejich názory.

Zdroje:

- Arnstein, S. (1969) Eight rungs on the ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35 (4), 216-224.
- Bijleveld, G. van Ganna, Dedding, C.W.M & Bunders-Aelen, J.F (2013) Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: a state-of-the-art review. *Child & Family Social Work*, 1-10, doi:10.1111/cfs.12082.
- Child Protection Act 1992
- Christiansen, Ø. (2012) Hvorfor har barnevernet problemer med å se og behandle barn som aktører? *Norges Barnevern* nr 1-2, vol. 89, 16-30.
- Follesø, R. (2004) *Bruker eller brukt? Landsforeningen for barnevernsbarn: Analyse av en interesseorganisasjon i møte med dagens barnevern*. PhD diss., Trondheim, Norway, NTNU
- Gallagher, M., Smith, M., Hardy, M & Wilkinson, H. (2012) Children and families' involvement in social work decision making. *Children & Society*, 26, (1), 74-85.
- Hart, R.A. (1992) *Children's Participation: From Tokenism to Citizenship*. International Child Development Center, UNICEF, Florence
- Larsen, E. (2011) Help or formality? Children's experiences of participation in home-based child welfare cases: A Norwegian example. *Nordic Social Work*, 1:1, 43-60
- Oppedal, M. (1997) Blir barn sett og hørt ved akutte vedtak? I E. Backe-Hansen og T. Havik (red.) *Barnevern på barns premisser*. Oslo, Ad Notam Gyldendal.
- Seim, S. (2007) 'Brukermedvirkning – et fremmedord for barn og ungdom i barnevernet'. I *Brukermedvirkning i barnevernet*. Ed. S. Seim & T. Slettebø. Oslo, Universitetsforlaget
- Seim, S. & T. Slettebø (2011) Collective participation in child protection services: partnership or tokenism. *European Journal of Social Work*, pp. 1-16 Doi:10.1080/1457.2010.500477 1369
- Skivenes, M. & A. Strandbu (2006) A Child Perspective and Children's Participation. *Children, Youth and Environments* (16(2)) 10-26.
- Shier, H. (2001) Pathways to Participation: Openings, Opportunities and Obligations. *Children & Society* Vol 15, 107-117.
- Stang, Gording (2007) *Det er barnets sak: Barnets rettsstilling i sak om hjelpetiltak etter barnevernlovens § 4-4*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Strandbu, A. (2004) Childrens Participation in Family Group Conferences as a Resolution

Model. *International Journal of Children and Family Welfare* 7(4), 207-227.

Vis, S.S., Holtan, A. og N. Thomas (2012) Obstacles for child participation in care and protection cases – why Norwegian social workers find it difficult. *Child Abuse Review*, 21, 7-23.

Vis, S.A & N. Thomas (2013) Beyond talking – children’s participation in Norwegian care and protection cases. *European Journal of Social Work*, 12(2), 155-168.

Willumsen, E. & M. Skivenes (2005) Collaboration between service users and professionals. Legitimate decisions in child protection- a Norwegian model. *Child and Family Social Work*, 10, 197-206.